

ROZDZIAŁ 10

RYTM MIASTA W ZŁOŻONYCH UKŁADACH OSADNICZYCH

Wprowadzenie

Każda miejscowość (miasto, gmina wiejska) podlega zmianom w czasie. Dotyczy to zarówno struktury funkcjonalnej, przestrzennej, jak i społeczno-kulturowej. Długi okres monitorowania tych zmian pozwala na identyfikację przyspieszeń/spowolnień lub stagnacji w zakresie dynamiki przeobrażeń zarówno wymienionych wcześniej składowych przestrzeni miejskiej (wiejskiej), jak i całości jednostek terytorialnych. Brak lub niewielka zgodność przemian funkcjonalno-przestrzennych i społeczno-kulturowych może prowadzić do dysharmonii, powodując określone konsekwencje tej nierównowagi. Śledząc historię poszczególnych miejscowości możliwa jest periodyzacja przeobrażeń wynikająca zarówno z aktywności/spadku aktywności lokalnej społeczności, jak i ze zmienności oddziaływań zewnętrznych. Ten rytm przeobrażeń stanowi przedmiot licznych studiów geograficzno-społecznych, ekonomicznych, czy też historycznych. Badania rytmu miasta prowadzone są w różnych kontekstach problemowych. Przykładowo, w kontekście muzycznym zwraca się uwagę, jaki jest wpływ muzyki generowanej w przestrzeni publicznej miasta na przykładzie Wrocławia na obecnych tutaj mieszkańców oraz przyjezdnych [Łosiak 2008]. W naukach medycznych interesującym zagadnieniem stała się odpowiedź na pytanie, jak rytm dobowej egzystencji człowieka wpływa na homeostazę organizmu [Siemiątkowska 2021]. Z kolei J. Piekalski i K. Wachowska [2018] przedstawili rytm rozwoju jednego z placów Wrocławia na podstawie dokumentacji średniowiecznych i renesansowych wykopalisk archeologicznych. Jeszcze innym jest spojrzenie urbanisty, architekta zajmującego się codziennym rytmem dzielnicy śródmiejskiej na przykładzie Katowic [Lewicka 2008]. W badaniach socjologicznych próbę usystematyzowania składowych rytmu miasta podjął H. Lefebvre [2004], zwracając uwagę na doznania wzrokowe, węchowe, dobiegający hałas. Do badań tych nawiązał m.in. K. Hetherington [2013] poszukując związków między bieżącymi doznaniem, których doświadczamy będąc w przestrzeni miejskiej, w jego rytmie funkcjonowania a procesami utrwalania tych doznań w naszej pamięci. Interesująca jest też próba powiązań cykli życia z rytmem miasta, uwzględniając w tym także kontakty sąsiedzkie [Nevejan *et al.* 2018].

Identyfikacja rytmu miasta w złożonym układzie osadniczym stanowi większy problem. Ze względu na lokalne odmienności struktury funkcjonalno-przestrzennej i społeczno-kulturowej, różnice w historycznych, jak i we współczesnych przemianach, czy też uwarunkowania geopolityczne obszaru, rytmy miast będących składowymi złożonego układu osadniczego mogą wykazywać różnego typu odmienności w czasie i w przestrzeni, zarówno w skali wewnątrzmięskiej, jak i międzymiejskiej. Wystarczy podać jeden przykład, tj. funkcjonowanie dobowego rytmu dojazdów do pracy. Analiza przestrzennej struktury dojazdów do pracy w obrębie miast konurbacji katowickiej prowadzona od lat 70. XX w. po współczesność [m.in. Runge J. 1991, 1996; Runge A. 2013; Sitek *et al.* 2016] wyraźnie wskazuje na narastające w czasie znaczenie Katowic w koncentracji przemieszczeń tego typu, zwłaszcza kosztem innych miast tego układu osadniczego. Próba zniwelowania historycznych dysproporcji rozwojowych wschodniej części konurbacji (Zagłębie Dąbrowskie) poprzez lokalizację tutaj Huty Katowice, czy Koksowni Przyjaźń w latach 70. ubiegłego stulecia nie zapobiegła problemom tutejszego rynku pracy, wprost przeciwnie – pogłębiając jedynie dominację przemysłu ciężkiego w gospodarce. W efekcie po transformacji ustrojowej 1989 r. miejscowości wschodniej części konurbacji katowickiej i jego otoczenia są znaczącymi obszarami źródłowymi wyjazdów do pracy w kierunku stolicy województwa, tj. w kierunku Katowic. Wystarczy rejestracja natężenia codziennych przemieszczeń na trasie szybkiego ruchu między Sosnowcem i Katowicami w godzinach porannych i popołudniowych. Ten rytm przemieszczeń według badań transportu samochodowego przekraczający w ciągu doby 100 tys. pojazdów zakłócany jest przez drogowców lub wypadki drogowe, co przyczynia się do powstawania licznych utrudnień w przemieszczaniu się. Celem niniejszego opracowania jest próba zwrócenia uwagi na specyfikę rytmu miasta w złożonym układzie osadniczym, tj. na ile rytm ten jest pochodną uwarunkowań ponadlokalnych, a w jakim zakresie stanowi pochodną cech lokalnej przestrzeni gospodarczej i społeczno-kulturowej. Punktem wyjścia są ogólne własności rozważanego pojęcia rytmu miasta.

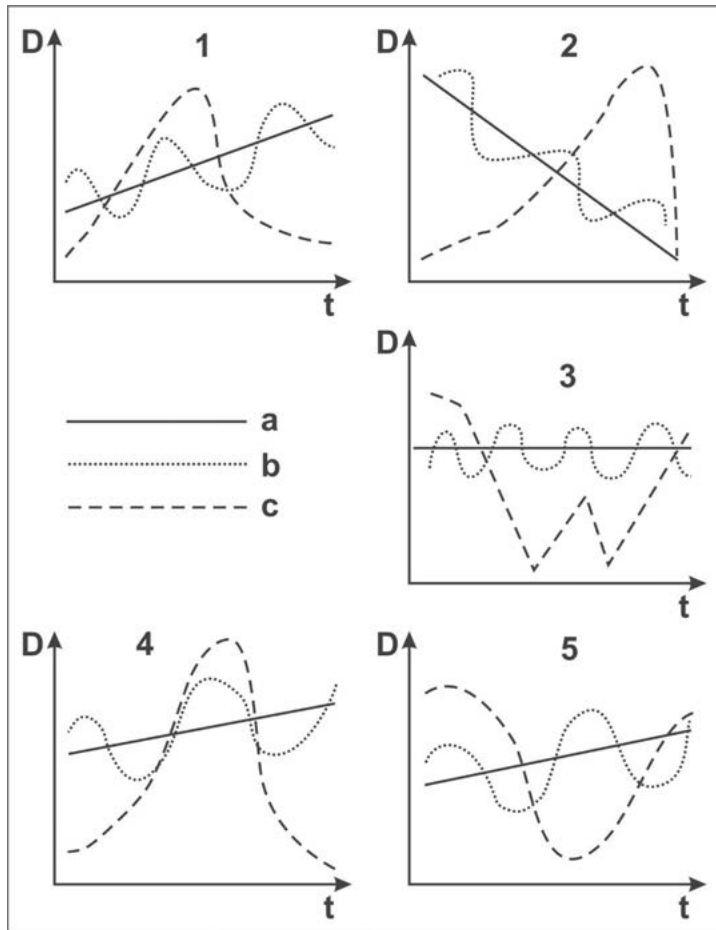
Rytm miasta i jego własności

Rytm miasta kształtowany jest przez osoby, grupy społeczne, instytucje, zakłady pracy usytuowane w jego obrębie albo poza nim (a rzutujące na ten rytm miasta) w różnym stopniu w przestrzeni miejskiej, jak również w różnym przedziale czasu. Osobowe (indywidualne) kreowanie rytmu miasta wynika z mocy sprawczej zarządzających przestrzenią miejską, jak również kreatorów substancji materialnej miasta. W pierwszym przypadku przedstawiciel Urzędu Miasta może podjąć decyzję o modernizacji infrastruktury technicznej, nawierzchni dróg, remontu elewacji określonego fragmentu miasta, co utrudni, a nawet uniemożliwi dotychczasowe sprawne funkcjonowanie transportu zbiorowego i indywidualnego w pewnej części miasta.

Z kolei dyrektor Miejskiego Przedsiębiorstwa Transportowego – ze względu na okres urlopowy lub epidemię zachorowań wśród kierowców – zmuszony jest do ograniczenia części kursów w obrębie miasta. To samo może dotyczyć okresowego lub ostatecznego zamknięcia określonych placówek handlowo-usługowych w skali roku. Tym samym obserwowane dotąd przemieszczenia w przestrzeni miasta zostają ograniczone lub przekierowane w stronę innych obszarów. Rytm przejazdów komunikacyjnych lub socjalno-bytowych zostaje zakłócony. W drugim przypadku, tj. kreowania substancji materialnej miasta przykładowo deweloper budownictwa mieszkaniowego lub przemysłowego podejmuje decyzję o konkretnej lokalizacji odpowiednio nowego osiedla mieszkaniowego czy też obiektu przemysłowego/usługowego, co z kolei rzutować będzie na codzienny rytm nowych lokatorów, pracowników, użytkowników tych nowych przestrzeni. W szerszej skali terytorialnej może to być nowoczesny zakład przemysłowy nowych technologii, stanowiący zarazem składową specjalnej strefy ekonomicznej. Potrzeby pracownicze tego nowego obiektu spowodują reorientację w strukturze powiązań dotychczasowego rynku pracy, wzmacniając określone kierunki codziennych przemieszczeń, osłabiając lub niwelując inne.

Obok codziennego rytmu związanego z pracą, dojazdami do nauki, przemieszczeniami socjalno-bytowymi, rytm miasta odzwierciedla się także w dłuższych okresach (rytm tygodniowy, sezonowy, świąteczny, miesięczny). Rytm tygodniowy uwidacznia się szczególnie w weekendy w postaci wzmożonych zakupów w marketach, turystycznych wyjazdów turystycznych; rytm sezonowy odpowiada najczęściej letnio-zimowej reorientacji pobytów rekreacyjno-wypoczynkowych odpowiednio nad morzem albo w górach; rytm świąteczny uzewnętrznia się w dniach wolnych ze względu na obchody religijne, czy święta państwowe; zaś rytm miesięczny może być kojarzony z większą lub mniejszą aktywnością fizyczną w zależności od miesiąca w skali roku.

Uogólniając kwestię czasowego zróżnicowania rytmu miasta można posłużyć się statystycznym modelem zmian zjawiska w czasie [m.in. Sobczyk 1995; Runge 2006]. Dla długich szeregów danych rejestrowanych w kolejnych przedziałach czasu możliwa jest identyfikacja tendencji generalnej tych zmian (trend rosnący, malejący albo stabilny w czasie), wahań sezonowych oraz wahań przypadkowych. Jeśli zatem rozpatrujemy rytm miasta w kontekście dobowych, tygodniowych, miesięcznych przemieszczeń mieszkańców w przestrzeni miejskiej, to możemy analizować zarówno wielkość poruszających się za pomocą różnego rodzaju środków komunikacji na podstawie danych różnej kategorii przewoźników. Identyfikacja rytmu dnia możliwa jest także na bazie statystyki liczby korzystających osób z poszczególnych placówek handlowo-usługowych. Spróbujmy rozpatrzeć kilka charakterystycznych przykładów (ryc. 16). Ilustrują one składowe dynamiki zmian, tj. trend, wahania sezonowe i wahania przypadkowe osób odwiedzających hipermarket, liczbę mieszkańców dzielnicy śródmiejskiej, mieszkańców w wielokondygnacyjnym bloku w osiedlu spółdzielczym, odwiedzających specjalistyczną przychodnię zdrowia oraz odwiedzających w muzeum w śródmieściu miasta. Długookresowa rejestracja mieszkańców/uczestników wskazanych miejsc/obiektów dowodzi, że z biegiem czasu zainteresowanie tymi miejscami/obiektami wzrastała w czasie, z wyjątkiem słabnącego trendu w obszarze śródmiej-

Ryc. 16. Rytm miasta identyfikowany za pomocą statystycznego modelu wahań w czasie:

- 1 – odwiedzający hipermarket w centrum miasta, 2 – zmiany w zaludnieniu dzielnicy śródmiejskiej, 3 – liczba mieszkańców w wielokondygnacyjnym bloku spółdzielczym, 4 – odwiedzający specjalistyczną placówkę w centrum miasta, 5 – odwiedzający muzeum w śródmieściu; a – trend zjawiska, b – wahania sezonowe, c – wahania przypadkowe, D – wielkość natężenia danego zjawiska

Źródło: opracowanie własne.

skim. Zgodnie z odnotowywaną w wielu miastach depopulacją i starzeniem demograficznym, zwłaszcza przestrzeni śródmiejskiej, ten trend jest zrozumiały. Zróżnicowanie amplitudy wahań sezonowych wynika z dziennej lub tygodniowej zmienności mieszkańców/korzystających z danej przestrzeni. Wahania przypadkowe rytmu danego fragmentu miasta – odnotowywane w różnych momentach czasu – mogą stanowić pochodną kolejno akcji promocyjnej, okresu przedświątecznego (hipermarket), pojawienia się w przestrzeni śródmiejskiej atrakcyjnego lokalu gastronomicznego, częściej odwiedzanego zwłaszcza przez turystów, organizacji imprez sportowo-rekreacyjnych w przestrzeni osiedlowej lub wzrostu liczby wizyt lekarskich, czy wizyt w muzeum.

Podobne analizy zmienności rytmu miasta można byłoby wykonać dla węzłów komunikacyjnych (lotnisko, dworzec kolejowy, autobusowy, centralny przystanek tramwajowy w mieście), renomowanych placówek gastronomicznych, hoteli, obiektów kultury, czy sportu. Dysponowanie informacjami o rodzaju, wielkości i kierunku zmian w węzłach, obiektach, obszarach będących składowymi rytmu miasta pozwala wykorzystać tego typu analizy w polityce miejskiej w celu usprawniania prawidłowej organizacji przestrzeni miejskiej.

Wskazane różnice rytmu miasta sugerują, że widoczne są one także w układzie przestrzennym, tj. pomiędzy poszczególnymi dzielnicami, obszarami funkcjonalnymi. Obecność wyraźnie zarysowanych obszarów funkcjonalnych powoduje terytorialne domykanie się homogeniczności rytmu poszczególnych fragmentów miasta. Można to obserwować w ośrodkach z odgórnie rozdzielonymi obszarami funkcjonalnymi, jak i w miejscowościach z kształtującym się w dłuższym czasie endogenicznym procesem wykształcania się obszarów funkcjonalnych (odpowiednio Tychy i Katowice).

Na podstawie prowadzonych do tej pory badań geograficznych, socjologicznych, czy historycznych obecność odmienności rytmu miasta dostrzegalne są w Tychach między pierwszymi osiedlami mieszkaniowymi (A,B,C), osiedlami południowej części miasta a strefą przemysłową. Osiedle A wraz z sąsiadującymi osiedlami B i C wybudowano w latach 50. i początku dekady lat 60. XX w. jako inicjacja Nowego Miasta. Zwarta socrealistyczna zabudowa z niewielkimi, średnimi powierzchniowo mieszkaniami, skromnym zapleczem handlowo-usługowym, z pierwszą falą imigrantów pochodzących głównie z sąsiednich lub nieco dalej położonych miejscowości centralnej części województwa śląskiego w znacznym stopniu homogeniczna w zakresie struktury wieku, była silnie związana w zakresie rynku pracy z pobliskimi Katowicami (dworzec kolejowy PKP usytuowany na skraju osiedla A). Wzrostowy trend zaludnienia, jak i potrzeby gospodarcze spowodowały, że w latach późniejszych front budownictwa mieszkaniowego przeniósł się zarówno w kierunku wschodnim, jak i południowym. Wahania sezonowe rytmu pierwszych osiedli mieszkaniowych związane były przede wszystkim z Katowicami (rynek pracy, dojazd do nauki, potrzeby socjalno-bytowe). Silne starzenie demograficzne, zmiany preferencji mieszkaniowych, czy jakości życia, spowodowały, że w latach 70. XX w. pierwsze osiedla nowotyskie przestały być atrakcyjne jako przestrzeń mieszkaniowa. Z tego powodu pojawiały się migracje w kierunku nowych osiedli centralnej i południowej części miasta lub emigracja poza Tychy (wahania przypadkowe o amplitudzie ujemnej rytmu miasta). Kolejnym widocznym obszarem funkcjonalnym – także mieszkaniowym – są centralno-południkowe dzielnice Tychów, których powstanie wiąże się z lokalizacją na początku lat 70. XX w. Fabryki Samochodów Małolitrażowych FIAT 126p. Trend rozwojowy tej części miasta cechuje się wyraźnie dłuższym horyzontem czasowym, zaś sami mieszkańcy reprezentowali obok śląskiego, także znaczące udziały imigrantów z innych regionów kraju. Sezonowość rytmu tej części miasta związana była i nadal jest pośrednio z przemiszczzeniami w kierunku Katowic, FSM w Tychach, jak i kopalniami węgla kamiennego w sąsiednim Bieruniu i Łędzinach. Z kolei wahania przypadkowe rytmu tej części Tychów stanowią pochodną niwelowania różnic w warunkach i jakości życia, dostępie

do infrastruktury społecznej i placówek handlowych między północną a południową częścią miasta. Priorytet budowy mieszkań w południowej części Tychów powodował nienadążanie sfery obsługi mieszkańców w podstawowe placówki handlowo-usługowe. Szczególnie koniec dekady lat 80. XX w. ujawniał znaczne niedobory tego typu placówek/obiektów w południowej części miasta (wahania przypadkowe o ujemnej amplitudzie). Dopiero transformacja ustrojowo-gospodarcza 1989 r. pozwoliła wyraźnie zredukować potrzeby w tym zakresie.

Ostatnim wymienionym wcześniej obszarem funkcjonalnym w Tychach jest specjalna strefa ekonomiczna, będąca miejscem pracy przede wszystkim dla osób przyjeżdżających z zewnątrz. Przekształcenie i poszerzenie istniejącej przed transformacją gospodarczą fabryki domów w specjalną strefę ekonomiczną (trend), uruchomiło nowe powiązania w zakresie rynku pracy z wieloma miejscowościami nie tylko konurbacji katowickiej (wahania sezonowe). Silna pozycja FSM w strukturze gospodarczej miasta stanowi jednocześnie zagrożenie monofunkcyjnością w tej gałęzi przemysłu, co miało już kilka razy miejsce w minionych latach (wahania przypadkowe).

Demograficzno-społeczny rytm miasta

Niezależnie od całościowych ujęć rytmu miasta, interesujące są próby rodzajowych charakterystyk rytmu ośrodka miejskiego. Dotyczy to w szczególności procesów i struktur demograficzno-społecznych, bowiem ich zmienność w czasie oraz w przestrzeni jest większa w porównaniu ze zmiennością funkcjonalno-przestrzenną. Rytm zmian funkcjonalnych wymaga bowiem dłuższego horyzontu koncepcyjnego, podjęcia decyzji i uzgodnień różnego rodzaju, wykonawstwa, odbioru, itp. Z kolei zmiany przestrzenne są pochodną procesu zagospodarowywania/użytkowania terenu, wymagając chociażby uwzględnienia uzbrojenia terenu w media techniczne, przestrzegania przepisów, norm prawnych w zakresie stref ochronnych, ochrony środowiska, gospodarki odpadami, itp. Zmiany przestrzenne wymagają także uwzględniania ochrony terenów otaczających.

Demograficzno-społeczny rytm miasta ma wymiar szerszy niż rytm funkcjonalno-przestrzenny. O ile rytm przestrzenny domyka się w obrębie dziennego systemu miejskiego, rytm funkcjonalny w obrębie regionu funkcjonalnego, o tyle rytm demograficzno-społeczny wykracza znacznie poza terytorium miasta. Zasilanie migracyjne, jak i odpływ migracyjny kształtują się najczęściej w postaci zmiennych co do amplitudy wahań wielkości, zasięgu przestrzennego oraz kierunku przemieszczeń będących odzwierciedleniem atrakcyjności danego ośrodka miejskiego albo grupy ośrodków tworzących złożony układ osadniczy. Jednocześnie atrakcyjność ośrodka gospodarczego lub grupy ośrodków wpływa na istniejące struktury demograficzno-społeczne i kulturowe, kształtując określone zróżnicowania narodowo-etniczne i wyznaniowe. Ze względu na rytm zmian można mówić o ośrodkach/układach względnie stabilnych, z niewielkimi zmianami rytmu w czasie, czy też średnimi lub znacznymi

wahaniami demograficzno-społecznego i kulturowego w czasie/przestrzeni. Miejscowości konurbacji katowickiej należą do różnych wymienionych tutaj przypadków zmian, przy czym ok. 40-45% mieszkańców tych miejscowości to autochtoni [NSP 2011], co oznacza różną terytorialną partycypację mieszkańców poszczególnych części miast w rytmie demograficzno-społecznym. Jedne z obszarów/dzielnicy wykazują większe znaczenie w kształtowaniu tego typu rytmu, zaś inne znacznie mniejszą rolę. Stare dzielnice wykazują na ogół większą stabilizację w zakresie przemian ludnościowych w porównaniu z dzielnicami mieszkaniowymi końca realnego socjalizmu i pierwszych lat transformacji ustrojowo-gospodarczej. Z kolei proces suburbanizacji uruchomił dzienny rytm przemieszczeń między miastem a strefą otaczającą.

Historycznie, demograficzno-społeczny rytm miast konurbacji katowickiej stanowił w kolejności pochodną: przejścia z feudalizmu do wczesnego kapitalizmu w połowie XVIII w. w wyniku tzw. wojen śląskich między Prusami a Austrią, intensyfikacji procesu uprzemysłowienia w XIX w., przejścia do fazy centralizacji układu osadniczego w początku XX w., konsolidacji administracyjnej w międzywojniu, modernizacji i rozwoju gospodarki w latach realnego socjalizmu oraz transformacji/restrukturyzacji po 1989 r. W okresie przejścia z feudalizmu do wczesnego kapitalizmu rozpoczyna się nie tylko pruski napływ specjalistów, zarządzających do nowych działalności gospodarczych (górnictwo, hutnictwo). Ze względu na takie, a nie inne usytuowanie zasobów surowcowych, intensyfikacja tego napływu ma miejsce przede wszystkim w miejscowościach obecnego rdzenia konurbacji katowickiej. Koniec XIX i początek 20. stulecia to osiągnięcie maksimum dotychczasowego rozwoju społeczno-gospodarczego, a jednocześnie maksimum demograficzno-społecznego rytmu analizowanego układu miast. Wielokulturowy, o ponadregionalnym znaczeniu region po I wojnie światowej zmierzał w kierunku większej homogeniczności społeczno-kulturowej, co stało się jedną z pochodnych II wojny światowej. Zasięgi terytorialne demograficzno-społecznego rytmu miast domknęły się regionalnie, a jedynie w latach 70. XX w. – ze względu na kilka inwestycji o znaczeniu krajowym – sięgnęły dalej położonych obszarów. Lata po transformacji ustrojowej 1989 r. to dalsze kurczenie się skali, kierunków i zasięgu demograficzno-społecznego rytmu nie tylko miast konurbacji katowickiej. Ujemny trend przemian ludnościowych, dominacja ujemnej amplitudy wahań sezonowych i przypadkowych prowadzi m.in. w kierunku spadku pozycji miejscowości w hierarchii wielkościowej ośrodków (reguła Zipfa).

Rytm dzielnicy śródmiejskiej

Rytm miasta postrzegany jest na ogół poprzez aktywność mieszkańców/użytkowników przestrzeni dzielnicy śródmiejskiej w kreowaniu różnego typu wydarzeń przyciągających odbiorców tej oferty nieomal w skali całej doby, tygodnia, miesiąca, czy roku. Rzucające się w oczy kolorowe bilbordy, reklamy, afisze mają za zadanie skupić

uwagę, przyciągnąć klientów kształtujących tym samym określony rytm przestrzeni śródmiejskiej. Jeśli przyjąć klasyczne koncepcje opisujące genezę oraz proces kształtowania się miast, to odzwierciedleniem jego podstawowego ogniwa organizującego procesy przemian społeczno-gospodarczych jest przestrzeń śródmiejska, gdzie zlokalizowane są władze miasta, jego reprezentacyjnych instytucji, obiektów kultury, miejsc ważnych, itp. Tu także powinny być usytuowane placówki, miejsca atrakcyjne dla przyjezdnych (np. muzea, galerie sztuki, teatry, galerie handlowe). Przestrzeń śródmiejska wielu miast ma genezę średniowieczną, stąd charakterystyczny układ urbanistyczny z dominantą rynku z malowniczymi kamienicami, często z podcieniami, obiektami sakralnymi, stylizowanymi placówkami handlowo-usługowymi świadczącymi działalność do późnych godzin wieczornych. Wystarczy spojrzeć na krakowski Rynek, Długi Targ w Gdańsku, łódzką Manufakturę wraz z ulicą Piotrkowską, warszawskie Stare Miasto, wrocławski Rynek, itp. Pojawia się zatem pytanie, czy w złożonych układach osadniczych przestrzeń śródmiejska odgrywa podobną rolę? Czy w przypadku wzrostu liczności ośrodków w takim układzie wszystkie one muszą/mają szansę/powinny mieć wykształconą przestrzeń śródmiejską podobnego rodzaju, jak w układach monocentrycznych, być może proporcjonalną co do wielkości i znaczenia społeczno-gospodarczego danego ośrodka miejskiego?

Jak łatwo zauważyć, w konurbacji katowickiej po pierwsze – mamy do czynienia z wyraźną fazowością (etapowością) kształtowania się ośrodków miejskich oraz po drugie – istotny wpływ na ich kształtowanie wywierała policentryczność wewnętrzna wraz z policentrycznością zewnętrzną.

Fazowość genezy obszarów śródmiejskich ujawnia się w formie historycznego następstwa w czasie: miast średniowiecznych, kapitalistycznych form XIX-wiecznego osadnictwa, późno kapitalistycznych form tego typu w pierwszej połowie XX w. oraz form okresu realnego socjalizmu. Cechą średniowiecznych obszarów śródmiejskich jest obecność rynku pełniącego funkcję zarówno organizującą życie miasta (podkreślana już wcześniej lokalizacja instytucji życia społeczno-gospodarczego), jak i będącego atrakcyjną wizytówką ośrodka. Taką genezę posiada 14 miast konurbacji katowickiej, w tym 5 w samym rdzeniu (Będzin, Bytom, Czeladź, Gliwice, Mysłowice). Obecne znaczenie tych miejscowości w kształtowaniu rytmu miasta jest mocno zróżnicowane. O ile w przypadku Gliwic i Bytomia można mówić o organizującej roli przestrzeni rynku w kształtowaniu rytmu miasta (zwłaszcza Gliwic), o tyle w pozostałych przypadkach znaczenie tych przestrzeni jest znacznie słabsze albo już nieistniejące (Będzin). Paradoksalnie rytm miasta Czeladzi odzwierciedla się nie w obrębie rynku, lecz w znajdującym się na granicy miasta kompleksie handlowym M1, zaś rytm Mysłowic determinowany jest przez sąsiadujące Katowice.

Wśród ośrodków miejskich kształtowanych w okresie kapitalistycznym (m.in. Chorzów, Katowice, Ruda Śląska, Świętochłowice) przestrzenie śródmiejskie formowały się dynamicznie w znacznie krótszym czasie niż przestrzenie średniowieczne, w postaci nakładających się na siebie procesów industrializacji i urbanizacji. W rezultacie w wielu przypadkach doprowadziło to do uformowania się ulicy lub jej fragmentu jako przestrzeni organizującej rytm miasta (Chorzów, Świętochłowice), ‘rozmycia” morfolo-

gicznego wcześniejszego układu rynku do formy węzła komunikacyjnego, gdzie instytucje/obiekty/placówki kształtujące rytm miasta usytuowane są na obrzeżach tej „rozmytej” przestrzeni rynku (Katowice). Jeszcze innym przypadkiem jest Ruda Śląska, gdzie nie wykształciła się jednolita przestrzeń miejska. Ta mnogość różnych przypadków kształtowania się sąsiadujących ze sobą przestrzeni śródmiejskich o genezie przemysłowej powoduje wzajemne nakładanie rytmu różnych części miasta z rytmem innych ośrodków układu osadniczego.

Trzecia grupa ośrodków to miasta z uzyskanymi prawami miejskimi w pierwszej połowie XX w. to tzw. spóźnieni przybysze procesu umiastowienia (m.in. Dąbrowa Górnicza, Sosnowiec, Zabrze, Siemianowice Śląskie). To opóźnienie wynikało z represji carskich po powstaniu 1863 r. wstrzymywania nadania praw miejskich (Dąbrowa Górnicza, Sosnowiec), z ekonomicznego wstrzymywania się o prawa miejskie (Zabrze), czy też ze względu na znaczne uprzemysłowienie niedostatecznej przestrzeni pod przestrzeń śródmiejską (Siemianowice Śląskie). Przestrzenie śródmiejskie w tych miejscowościach są wypadkową procesu konsolidacji różnych sąsiadujących ze sobą miejscowości w jeden organizm miejski, gdzie na ogół niewielki fragment obszaru/ulicy odgrywa rolę przestrzeni śródmiejskiej. Rytm miasta jest tu determinowany funkcjami gospodarczymi usytuowanymi na obrzeżach lub paradoksalnie w geometrycznym centrum miasta (Huta Katowice w centrum Dąbrowy Górniczej). Innym przypadkiem przestrzennej deformacji rytmu miasta jest Sosnowiec, gdzie w geometrycznym centrum sytuuje się suburbanalne osiedle domów jednorodzinnych dla włoskich pracowników fabryki Magnetii Marelli (elementy wyposażenia samochodów). Także w Zabrzu niewielki fragment ulicy stanowi centralną część obszaru śródmiejskiego, zaś dominantą śródmieścia Siemianowic Śląskich jest skwer/park z głównym przystankiem autobusowym, a placówki handlowo-usługowe lokalizują się nieco dalej.

Lata realnego socjalizmu to przede wszystkim pojawienie się osiedli/miast socjalistycznych, przede wszystkim Nowych Tychów. Zgodnie z projektem K. i H. Wejhert miasto miało składać się z względnie autonomicznych osiedli, zaś przewidywane w jednej z wersji projektu centrum miasta w sąsiedztwie dzisiejszego Urzędu Miasta ostatecznie nie zostało zrealizowane. W rezultacie w piśmiennictwie poświęconym temu miastu pisze się najczęściej o „wędrującym” centrum miasta. Wraz z powstawaniem kolejnych osiedli mieszkaniowych oraz towarzyszącej im infrastrukturze, przemieszczało się także centrum miasta – od osiedla A, przez plac Baczyńskiego, Hotelowiec, Aleję Niepodległości, po południowe dzielnice miasta. Ze względu na ten specyficzny brak przestrzeni śródmiejskiej, co jakiś czas pojawiają się pomysły wykreowania takiej przestrzeni. Jak dotąd na pomysłach się kończy.

Biorąc zatem pod uwagę kolejne okresy kształtowania się miast i ich przestrzeni śródmiejskich w konurbacji katowickiej można dostrzec w miarę czytelny rytm miasta średniowiecznego (układ centrum – obszary otaczające) oraz rozmywania się tego obrazu w miarę nakładania się na siebie industrializacji i urbanizacji od końca XVIII w. po początek 20. stulecia. Powojenny brak przestrzeni centralnej Tychowa stanowi zatem potwierdzenie wcześniejszych tendencji rozmywania się rytmu miasta w układzie centrum – otoczenie.

Z kolei sąsiedztwo miejscowości o zróżnicowanym wielkościowo i rodzajowo potencjale społeczno-gospodarczym powoduje zarówno policentryczność wewnętrzną (w obrębie danej jednostki administracyjnej), jak i policentryczność zewnętrzną (między jednostkami administracyjnymi). Zniekształca to tym samym przestrzenny oraz strukturalny rytm miasta. poprzez odpowiednio deformację terytorialną powiązań i relacji międzyludzkich, jak i segmentację rodzajową tych powiązań i relacji (zaspokajanie różnych potrzeb w miejscach o różnym znaczeniu społeczno-gospodarczym). Jednocześnie fakt policentryczności wewnętrznej – czyli historycznego scalania w jeden organizm miejski wielu wcześniej istniejących samodzielnych miejscowości powoduje, że wiele z nich zachowało „moc” kreowania rytmu danej lokalnej przestrzeni, co oznacza wielość inicjatorów rytmu miasta. Te wewnątrzmijskie przestrzenie, obiekty/podmioty/strefy gospodarcze „rozmywają” nie tylko lokalny rytm miasta, ale mogą uwidaczniać go także w skali regionalnej.